

Iskolai anyakönyvek névtani tanulságai

Az alábbi cikkben egy több mint 100 éves budai gimnázium anyakönyveinek keresztnévanyagát dolgozom föl. Az összes iskolai anyakönyv (1881–1993) teljes keresztnévanyagának feldolgozása természetesen meghaladná e rövid tanulmány kereteit, ezért csak az 1964 és 1988 között beíratottakét vettem figyelembe. Az első évszámot az indokolja, hogy az iskola ekkor vált lányiskolából koedukált oktatási intézménnyé.

A gimnázium tanulóinak nagy része budapesti születésű, de vannak szép számmal vidékiek és az ország határain kívülről származók is. A beiskolázás Budapest egész területéről történt, mivel az iskolában speciális nyelvi tagozatú osztályok is működnek, ill. működtek, és ezekre nem vonatkoztak a vizsgált időszak egy részében meglévő körzetesítés szabályai.

Az anyaggyűjtés során az alábbi szempontokat vettem figyelembe: első keresztnév, születési hely, születési idő és a szülők valamelyikével való keresztnévegyezés. A feldolgozásban szereplő 1275 tanuló közül 840 a leányok (65,88%) és 435 a fiúk (34,12%) száma. Mivel az 1964 és 1988 közötti anyakönyvek közül minden negyedik évit elemeztem, a születési időpontokra az alábbi évszámhatárok alakultak ki: 1948–50, 1952–54, 1956–58, 1960–62, 1964–66, 1968–70 és 1972–74. A szülők a névadáskor 127 féle női név és 77 féle fiúnév közül választották ki gyermekük első vagy második keresztnévét. A legtöbb esetben a megszületetteket csak egy keresztnévvel anyakönyvezték (1056 esetben) mindössze 219-en kaptak második keresztnévet is (17,17%). Közülük 148-an lányok (az összes lány 17,61%-a) és 71-en fiúk (az összes fiú 16,32%-a). Az adatokból kitűnik, hogy a fiúk és a lányok megközelítőleg ugyanolyan arányban kaptak második keresztnévet. A lányoknál 50, a fiúknál 37 névből válogattak szüleik, viszonylag nagyobb tehát a változatosság a második, mint az első keresztnévek esetében. Mind a lány, mind a fiú nevek között vannak olyanok, amelyek csak második keresztnévként fordulnak elő. Ilyenek a *Franciska, Gajána, Irén, Kornélia, Olga, Olimpia, Terézia*; a fiúknál: *Axel, Germán, Márk, Máté, Rezső*. Az első, ill. második keresztnévként előforduló fiú-, ill. leánynevek az alábbi képet mutatják (a leggyakoribbak figyelembevételével!)

fiúnevek

első keresztnév	második keresztnév	összesítés
1. Péter 37 db	1. Tamás 6 db	1. Péter 42 db
2. Gábor 36 db	2. Péter 5 db	2. Gábor 39 db
3. István 27 db	3. Gyula 4 db	3. Tamás 32 db
4. Tamás 26 db	László 4 db	4. László 30 db
László 26 db	Zoltán 4 db	5. István 29 db
5. András 24 db	4. Attila 3 db	6. András 25 db
6. Zoltán 21 db	Gábor 3 db	Zoltán 25 db
7. János 16 db	József 3 db	7. János 17 db
8. György 15 db	Miklós 3 db	8. Ferenc 16 db

9. Sándor 14 db
10. Ferenc 13 db

György 16 db
9. Attila 15 db
10. József 14 db
Miklós 14 db
Sándor 14 db

Összesítve az oszlopok adatait, feltűnik, hogy második névként nem szerepel az első táblázatban oly gyakori *István*, *András* és *György*, megjelenik viszont az első keresztnévként mindössze kétszer szereplő *Gyula*, valamint az ennél összességében jóval gyakoribb *Attila*, *József* és *Miklós*.

leánynevek

első keresztnév	második keresztnév	összesítés
1. Katalin 56 db	1. Katalin 13 db	1. Katalin 69 db
2. Éva 48 db	2. Judit 11 db	2. Éva 55 db
3. Ágnes 46 db	3. Mária 10 db	3. Ágnes 53 db
4. Judit 40 db	4. Ágnes 7 db	4. Judit 51 db
5. Krisztina 36 db	Erzsébet 7 db	5. Mária 41 db
6. Andrea 33 db	Éva 7 db	6. Krisztina 40 db
Eszter 33 db	5. Andrea 6 db	7. Andrea 39 db
7. Mária 31 db	Anna 6 db	Eszter 39 db
8. Zsuzsanna 29 db	Eszter 6 db	8. Zsuzsanna 34 db
9. Gabriella 23 db	6. Zsuzsanna 5 db	9. Anna 25 db
10. Ildikó 20 db		Gabriella 25 db
		10. Ildikó 22 db

Az első és második keresztnévek közötti hasonlóság szembeötlő: az első oszlopból csak az *Anna* és az *Erzsébet* név hiányzik, míg a másodikból a *Gabriella*, *Ildikó* és *Krisztina*. A második oszlopbéli tíz leggyakrabban előforduló név megterheltsége is feltűnő, ez a tíz név fordul elő 78 alkalommal, szemben a fennmaradó 40 név 70 előfordulásával. Hasonlóan alakulnak a számbéli arányok az első keresztnéveknél is, hiszen a tíz leggyakoribb név összesen 395-ször szerepel a 840 leány esetében.

A kettős keresztnév adásának szokása az idő függvényében így változott: 1948–50: 0; 1952–54: 4 (2 fiú, 2 lány); 1956–58: 21 (3 fiú, 18 lány); 1960–62: 43 (14 fiú, 31 lány); 1964–66: 16 (5 fiú, 11 lány); 1968–70: 55 (24 fiú, 31 lány); 1972–74: 80 (23 fiú, 57 lány). Az adatokból kitetszik, hogy 1974-ig – egy kisebb megszakítástól eltekintve – határozottan növekszik a számsor. Ha a kettős keresztnévadás okait firtatjuk, nyilvánvaló, számolnunk kell a névátörökítéssel, hiszen az apa vagy az anya utónevét nemegyszer éppen a második keresztnév őrzi a gyerek nevében. Befolyásolhatja a szülők döntését az is, hogy a gyermek később maga dönthesse el, két neve közül melyiket szeretné használni. Ez a megfontolás napjainkban főleg a lányok esetében jellemző, mutat rá LACZKÓ KRISZTINA Budapesti keresztnévdivat című cikkében (NÉ. 13 [1991]: 35).

A kettős utónévadás okán már hivatkoztam az elsőként adott keresztnévek gyakorisági számaira. Az alábbiakban az egyes nevek évenkénti megoszlására szeretnék kitérni, hiszen egyes nevek hol jobban, hol kevésbé voltak divatosak az idők

múltával. (A terjedelmi korlátok miatt csak az első öt névre vonatkozó adatokat közlöm. A nevek melletti számok a név adott évben elért "helyezési számát" jelölik.)

fiúnevek

	Péter	Gábor	István	Tamás	László	András
1948-50:	1.	3.	4.	0.	5.	5.
1952-54:	3.	4.	3.	2.	1.	5.
1956-58:	2.	1.	2.	2.	4.	5.
1960-62:	3.	2.	1.	0.	3.	3.
1964-66:	2.	1.	3.	2.	3.	6.
1968-70:	1.	3.	5.	5.	0.	2.
1972-74:	3.	2.	5.	1.	4.	2.

Érdemes összevetni a fenti táblázatot LACZKÓ KRISZTINA már idézett munkájának adataival: Péter: 2., Gábor: 1., István: 12., Tamás: 3., László: 9., András: 6. A legnagyobb mérvű változás az István és a László neveknél következett be.

leánynevek

	Katalin	Éva	Ágnes	Judit	Krisztina
1948-50:	4.	1.	1.	5.	7.
1952-54:	1.	2.	3.	4.	10.
1956-58:	1.	4.	3.	3.	0.
1960-62:	1.	1.	2.	2.	2.
1964-66:	2.	6.	4.	7.	3.
1968-70:	7.	6.	2.	2.	1.
1972-74:	4.	6.	6.	3.	2.

A táblázat bizonyos gyakorisági átrendeződést sejtet, az első három helyen álló név a hetvenes évekre csökkenő, míg a 4. és 5. helyen lévők emelkedő irányt mutatnak (pregnans példája ennek a *Krisztina* név, amely 1960-ig a kevésbé elterjedt nevek közé tartozott – 1958-ban még a listára sem került föl –, attól kezdve népszerűsége az időszak végéig töretlen). Az említett cikk gyakorisági vizsgálatainak eredménye: *Katalin*: 13–16., *Judit*: 12., *Éva*: 13–16., *Krisztina*: 7., *Ágnes*: 13–16. A *Krisztina* és *Judit* név emelkedő s az első három név csökkenő népszerűsége, ha nem is nagy mértékben, de a nyolcvanas évek második felére is igaz maradt. Az összevetésekből az is kiderül, hogy az átrendeződés a női neveknél volt számottevőbb, a férfineveknél bekövetkezett változások sokkal csekélyebbek.

A leggyakrabban előforduló tíz név mellett – melyek általában folyamatosan divatosnak tekinthetők, ill. elterjedtségüket nem elsősorban valamilyen divathullám okozza –, érdemes azokat az összességükben ritkábban előforduló utóneveket is megvizsgálunk, melyek egy-egy időszakban válnak népszerűvé.

Az első tízben nem szereplő, de folyamatosan meglévő női nevek: *Annamária*, *Beatrix*, *Csilla*, *Edit*, *Edina*, *Erika*, *Júlia*, *Klára*, *Margit*, *Marianna*, *Márta*, *Veronika*, *Zsófia*; férfinevek: *Balázs*, *Csaba*, *Imre*, *Tibor*.

Többször, jól körülhatárolható rövid időn belül, de kis számban fordultak elő az alábbi nevek: *Anikó* 1953–58-ig, majd 1970–74-ig; *Noémi* 1949–50-ig, majd 1973–74-ig; *Rita* 1957-ben, majd 1970–74-ig.

A hatvanas években lényeges változás zajlott le – a női nevekénél nagyobb, a férfineveknél kisebb mértékben –, melyet tükröz az is, hogy bizonyos nevek erre az időszakra – még akkor is, ha korábban igen divatosak voltak (lásd *Erzsébet!*) – teljesen eltűnnek. Íme: *Emőke* 1954–58-ig; *Endre* 1954–66-ig – az egyetlen férfinév ebben a csoportban –; *Erzsébet* 1970-ig; *Györgyi* 1953–58-ig; *Ilona* 1966-ig; *Tünde* 1953–66-ig; *Zsuzsa* 1958-ig szerepel az anyakönyvekben.

A névhasználatban új nevek a hatvanas évek második felében, ill. a hetvenes évek első felében jelentkeznek – lásd az alábbi felsorolás évszámait –, színesebbé, számszerűen gazdagabbá téve az általános névválasztás lehetőségeit; s egyben az ez időszakban népszerűvé vált nevek gyakran divatosak is lettek. Női nevekénél: *Anita* 1966-tól, *Beáta* 1965-től, *Dóra*, *Kinga* 1969-től, *Melinda* 1961-től, *Mónika* 1962-től – ez a két név bukkan elő a legkorábban –, *Nikolett* 1970-től, *Nóra*, *Orsolya* 1966-tól, *Réka* 1969-től, *Szilvia* 1966-tól, *Tímea* 1973-tól, *Viktória*, *Zita* 1970-től. Férfineveknél: *Bence*, *Dániel* 1970-től, *Gergely* 1965-től, *Zsolt* 1961-től.

A névdivatbeli változások még arányuknál is nagyobb mértékben érintik a lányneveket (lásd a táblázatban szereplő nevek nemenkénti megoszlását).

A névadást a névdivaton kívül – más, a cikkben nem elemzett szempontok mellett – gyakran befolyásolhatja a névöröklés hagyománya is. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy ez a szokás fiúknál inkább eleven, mivel a 435 fiú közül 155-en (34,48%) kapták meg apjuk nevét, míg a 840 lánynak csak 19,40%-a, 163 gyerek örökölte meg anyja nevét. A fiúknál 52-féle, lányoknál 55-féle név szerepel. A fiúnevek közül leggyakrabban az *István* (18), *Sándor* (11), *Ferenc* (10), *József* (9), *Tibor* (8); a leányoknál *Katalin* (12), *Éva* (12), *Mária* (11), *Márta* (10), *Ágnes* (10) nevek öröklődtek. Arról, hogy mely keresztnévek esetén domináns a névöröklődés hagyománya, sokat elárul, ha megnézzük, hogy egy adott név összes előfordulása közül hányszor játszott szerepet a már meglévő továbbörökítése. A fiúk esetében 109-szer haladja meg a névismétlődés az összes előfordulás 50%-át (74,14%), míg a lányoknál csak 38-szor (25,86%), a lányoknál 18-féle név (36,74) a fiúknál 31-féle név (69,26%) tartozik ide. A névöröklődésnek elsősorban azoknál a nevekénél van láthatólag nagyobb szerepe, melyek ritkán, ötször vagy annál kevesebbszer fordulnak elő. A fiúknál 16 név (61,53%) ily módon került a listára a 26 ritka névből. A lányoknál ez az arány 27 névből 12 (44,44%).

A nevek közül az alábbiak kerültek fel a fenti kritériumok alapján a listára. (A nevek utáni számok közül az első az összes előfordulást, a második a névöröklődések számát jelöli.)

fiúnevek

Ágoston 1 : 1, Alfonz 2 : 1, Anildo 1 : 1, Antal 3 : 2, Árpád 1 : 1, Barna 2 : 1, Dénes 1 : 1, Ernő 2 : 2, Frigyes 2 : 2, Géza 2 : 1, Gusztáv 2 : 2, Henrik 1 : 1, Jenő 1 : 1, Lajos 2 : 2, Károly 3 : 3, Mihály 3 : 3, Nándor 1 : 1, Norbert 1 : 1, Pál 2 : 1, Roland 2 : 1, Vilmos 1 : 1

leánynevek

Ágota 1 : 1, Alla 1 : 1, Elvira 1 : 1, Emília 1 : 1, Emma 1 : 1, Etelka 1 : 1, Gizella 2 : 1, Ida 2 : 2, Imola 2 : 1, Jolán 1 : 1, Leonóra 1 : 1, Lilla 4 : 2, Livia 2 : 1, Magda 1 : 1, Mariann 2 : 2, Natália 1 : 1

A gyakrabban előforduló neveknel a névismétlődés ritkábban éri el az összes előfordulás 50%-át.

Összefoglalva a közelmúlt névadási szokásait, megállapíthatjuk, hogy a fiúnevek változása jóval kisebb mérvű és nagyobb a hagyományok szerepe is. Jól mutatják ezt a névöröklés és névdivat adatai. A lányoknál inkább befolyásoló a divatosság, nagyobb a sokféleségre, a másságra való törekvés. Természetesen ezeket a megállapításokat csak a meglévő adatok alapján, azokból merítve tehetjük, mindazon objektív tényezők, melyeket még érdemes lenne figyelembe venni (szociológiai vizsgálatok, szülők foglalkozása, családháttér-vizsgálat, a testvérek keresztnévei, ill. nagyszülők keresztnévei, stb), további kutatásokat igényelnének, ezek azonban az iskolai anyakönyvek alapján nehezen lennének megvalósíthatók.

LISZKA GÁBOR

A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről

Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének kutatási témái közé felkerült a Tisza vízneveinek tanulmányozása. A kérdés vizsgálatának fontosságát több tényező is indokolja: egyrészt itt, a Máramarosi-havasokban ered a folyó két ágából: egyik a Fekete-Tisza (Feketetisza nevű falu is van), másik a Fehér-Tisza; másrészt épp ezen a vidéken leggazdagabb forrásokban, csermelyekben, patakokban, amelyek nevét ma már csak a pásztorok, erdészek ismerik, azok sem teljes egészében. Sok-sok adatközlő emlékeiből rakódik össze az a névanyag, amelyet tudomásunk szerint egyetlen térkép sem tartalmaz olyan mennyiségben, amilyenben gyűjtésünk során felszínre került.

A víznevek mai és történeti anyagának feldolgozása tette szükségessé, hogy az ungvári egyetem mellett, a Magyar Tanszék bázisán működő Hungarológiai Központ 1991. január 14–15-én tudományos tanácskozást rendezzen a tiszai víznevek gyűjtéséről és közzétételéről jugoszláviai, magyarországi, romániai és ukrainai kutatók (Papp György; Balogh Lajos, Bellon Tibor, Mező András, Sebestyén Árpád; Tibád Levente; Bíró Andor, Debreceni Anikó, Horváth Katalin, Ivaskovics Mária, Lizanec Péter) részvételével, amelyen az anyaggyűjtés módszere és a munkálatokat érintő szervezeti kérdések szerepeltek a napirenden. Az értekezlet hosszas vita után azt a megoldást fogadta el, mely szerint a kutatási téma megnevezéseként a "Tiszai helynevek" megjelölés szerepeljen, s így a gyűjtés kiterjed a vízfolyás és a vízparton található létesítmények elnevezéseire is. A mellékfolyóknak és patakoknak csak a torkolati részét jegyezzük fel.

Sajnos, az 1991 szeptemberére tervezett újvidéki munkabizottsági ülés elmaradt. Az ungvári gyűjtők 1991 nyarán elkezdték a terepen való munkát. A Tisza folyót az eredettől Csapig, illetve Záhonyig szakaszokra osztottuk. Az egyes